

В. В. Гончарук,

провідний інженер

(Національний дендрологічний парк

«Софіївка» НАН України)

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПРИРОДНИЧИХ
СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

Постановка проблеми. Формування екологічної культури вчителя у нашій країні є одним із стратегічних завдань поглиблення Європейської інтеграції, наближення національної освіти до європейських стандартів, найважливішою умовою її розвитку з урахуванням цінного міжнародного досвіду. На сучасному етапі розвитку українського суспільства активне впровадження ідей екологічної культури регламентовано Національною доктриною розвитку освіти України у XXI ст., Концепцією екологічної освіти в Україні, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Педагогічною Конституцією Європи тощо. Питання реалізації зазначених документів пов'язано із внесенням коректив у професійну підготовку майбутніх фахівців, у тому числі й майбутніх учителів природничих спеціальностей.

У нинішній час фіксуємо низький рівень екологічного світогляду, відсутність екологічної культури, що нагально потребує розв'язання проблеми оптимізації взаємодії людини і природи за рахунок підвищення рівня екологічної культури молоді. Результатом цього має бути активізація діяльності людини щодо охорони природи та раціонального використання навколишнього середовища.

Одним із оптимальних шляхів вирішення подальшого існування людства є стійкий розвиток, спрямований на збалансоване розв'язання соціально-економічних завдань і проблем збереження природного середовища. В основі цього розвитку лежить екологічний імператив – необхідність слідувати законам природи, розуміти вимоги й обмеження, які визначаються цими законами, що, у свою чергу, передбачає формування нового типу екологічної культури. Адже значна кількість негативних явищ у біосфері зумовлена низьким рівнем або й повною відсутністю у людей екологічної культури. Успішне розв'язання екологічних проблем можливе за умови цілеспрямованої високопрофесійної діяльності майбутніх учителів природничих спеціальностей в загальноосвітній школі, а також активного проведення ними спільно з учнями різноманітних заходів із охорони навколишнього середовища і раціонального природовикористання.

Виявлення та оцінювання ціннісних пріоритетів у сучасного вчителя природничих спеціальностей, розвитку його аксіосфери, дослідження специфіки еколого-ціннісних орієнтацій у процесі його професійної підготовки показало, що ці аспекти набувають сьогодні стратегічного характеру, а їх вирішення є найважливішим і *найактуальнішим* завданням вищої педагогічної школи.

Отже, з огляду на вищесказане проблема формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки є недостатньо розробленою та потребує спеціального дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. У теорії і практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, що є основою формування системи цінностей у майбутніх фахівців природничих спеціальностей загалом та ціннісного ставлення до навколишнього середовища у молоді зокрема. Насамперед, це наукові праці, у яких розкрито теоретико-методичні основи екологічної освіти й виховання у вищій школі (Н. Бібик, О. Біда, Л. Білик, Ю. Бойчук, Н. Демешкант, Н. Лисенко, Л. Лук'янова, В. Онопрієнко,

О. Плахотнік, Н. Рідей, Т. Саєнко, С. Совгіра, Г. Сорокіна, Г. Тарасенко та ін.), посилення ролі екологічної домінанти в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл (К. Гуз, В. Ільченко, Г. Пустовіт, С. Шмалей та ін.).

Проблема ціннісного ставлення до навколишнього середовища у процесі професійної підготовки зазначених фахівців розглянута також у дослідженнях Н. Борисенко, Н. Граматик, Н. Казанішеної, М. Хроленко та ін.

Значну увагу педагогічному аспекту взаємодії людини і природи приділено у працях І. Зверєва (мета, завдання і принципи екологічної освіти), О. Захлебного (екологічна освіта у школі), І. Суравегіної, Є. Кудрявцевої (теорія і практика відповідального ставлення до природи), О. Сластьоніна (екологічна підготовка майбутнього учителя).

Ідеї неперервної екологічної освіти розвиваються у роботах вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологів, таких як В. Вербицький, Е. Гірусов, М. Дробноход, І. Зязюн, В. Крисаченко, Б. Лихачов, М. Моїсеєв, Н. Ничкало, Г. Пустовіт, Н. Реймерс, В. Рибалко та ін.

Методологічні основи екологічної освіти і виховання у вищій школі розглядалися у дослідженнях О. Сластьоніної, А. Некос, А. Миронова, Г. Тарасенко, Н. Лисенко, Г. Данилової, Н. Гнилуші та ін. У працях цих учених розкривалися методико-теоретичні основи екологічного виховання й умови їх успішної реалізації.

У дисертаційних дослідженнях Л. Лук'янової, Н. Грейди, М. Швед знайшли відображення питання формування складових екологічної культури, екологічної свідомості, екологічного світогляду. Формування екологічної свідомості особистості як проблему психологічну досліджували С. Глазачов, С. Дерядо, Т. Іванова, Г. Каропа, І. Кряж, А. Львовчкіна, І. Матрусов, Т. Нінова, В. Ясвін.

Ряд наукових робіт, присвячених аналізу проблеми формування екологічної культури, здійснювали такі науковці: І. Грабовська, І. Сафонов, М. Реймерс, Б. Ліхачов, М. Храменко, О. Ожегова, О. Ніконорова, Г. Швєбс. Формування екологічної культури студентів вищих навчальних закладів

вивчали Г. Білявський, М. Бойчева, В. Бровдій, М. Грейда, Н. Лисенко, О. Мітрясова, О. Микитюк, Т. Нінова, К. Ситнік, Є. Флешар, О. Чернікова, М. Шаповал, Е. Шапокене, М. Швед.

Мета статті – розкрити теоретичні основи формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей.

Виховання особистості з високим рівнем екологічної культури і свідомості повинне стати одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних проблем сучасної України. Найголовнішою метою екологічної освіти у наш час є формування екологічної культури дітей і молоді, що передбачає виконання таких завдань: відродження кращих традицій українського народу, в основі яких тісний взаємозв'язок людини із довкіллям; відродження духовно-почуттєвого розуміння світу природи; формування вміння приймати відповідальні рішення, спрямовані на збереження довкілля.

Екологічна культура – це невід'ємний компонент духовного світу людини, який охоплює екологічно зорієнтовану свідомість і поведінку, в основі яких лежать гуманістично-ціннісні орієнтації й установки у ставленні до природи. Складовими компонентами екологічної культури є екологічне світосприйняття, екологічна свідомість, екологічні переконання, екологічна самосвідомість, екологічне світорозуміння й екологічна діяльність. М. Моїсеїв вважає, що формування екологічної культури особистості повинне стати незамінною частиною діяльності всієї системи навчання [4]. У навчально-виховному процесі, впливати на екологічну свідомість молодих людей повинен, насамперед, учитель, у якого на високому рівні сформовано екологічну культуру. Отже, означена вище проблема буде ефективно вирішуватися тоді, коли будуть створені належні умови формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі їх професійної підготовки. Цю думку підтверджує і Н. Дежнікова, яка стверджує, що «ефективність екологічної освіти тісно пов'язана зі станом культури вчителя і тих, хто навчається» [1, с. 51].

М. Дробноход розглянув цілісність екологічної культури, яка виявляється на трьох рівнях: особистісних цінностях; ментальності, традиціях, звичаях, історичному досвіді народу; релігійних і філософських системах. Кожен із цих рівнів існує у відповідній сфері буття, має інше смислове наповнення та залежить від суспільного регулювання і навчання. Він вважає, що екологічна культура особистісного функціонування (формування особистісних цінностей) має бути об'єктом уваги з боку освітньо-виховної системи [2, с. 67].

В. Крисаченко розглядає феномен екологічної культури у єдності його теоретичних, світоглядних і предметно-практичних аспектів. З урахуванням діяльнісного підходу дослідник показав відносини людини і довкілля як процес взаємоадаптації, розкрив особливості утвердження людини в біосфері як домінуючого виду [3].

С. Совгіра стверджує, що формування екологічної культури майбутнього вчителя природничих спеціальностей повинне проходити через набуття екологічних знань, формування екологічного мислення, світогляду, етичних принципів поведінки у природі, забезпечення підтримки фізичного стану для проведення краєзнавчих екскурсій, експедицій, подорожей, вироблення активної природоохоронної позиції, формування необхідних якостей вихователя, організатора. Дослідниця так визначає екологічну культуру вчителя: засвоєння особистістю і постійне збільшення певних екологічних знань і навичок, коли вони органічно поєднуються зі знаннями екологічної ситуації і становлять своєрідний екологічний світогляд; вироблення екологічної свідомості, яка передбачає використання набутих знань у житті і практичній діяльності; здатність особистості творчо мислити та постійно самовдосконалюватися [5]. Цього визначення притримуємося і ми у своєму дослідженні.

На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури нами було виділено такі п'ять взаємопов'язаних компонентів, сформованість яких засвідчила високий рівень сформованості екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей у процесі професійної підготовки:

1) мотиваційний (інтереси, потреби, мотиви, бажання здійснювати екологічне виховання учнів, проводити з ними природоохоронну діяльність);

2) змістовий (екологічні знання – наукові відомості в галузі теоретичної і прикладної екології, інтелектуальний розвиток у цій галузі);

3) процесуальний (здатність здійснювати навчально-виховний процес, спрямований на екологічне виховання учнів, у всій його складності; використовувати різні способи здійснення екологічної діяльності; застосовувати різноманітні (у тому числі інноваційні) методи і технології навчання та використовувати сучасні засоби навчання на уроках із природничих дисциплін);

4) креативно-діяльнісний (здатність до імпровізації, експромту, створення нового у професійній діяльності; нетрадиційний підхід до організації навчально-виховного процесу та позакласної діяльності, спрямованої на формування екологічної культури особистості; відкритість щодо педагогічних інновацій у професійній діяльності; вміння творчо вирішувати будь-які екологічні ситуації);

5) рефлексивний (власна активність і залучення учнів до природоохоронної діяльності; сформованість рефлексивної позиції (характер оцінки педагогом себе як суб'єкта природоохоронної діяльності); самооцінка, самокорекція та самоаналіз поведінки в екологічній ситуації).

Під час експерименту з метою формування екологічної культури студентів здійснювалася екологізація змісту навчальних предметів, що було відображено у робочих програмах, за якими проводилося навчання. Під час занять у вищому навчальному педагогічному закладі викладачі успішно реалізовували й виховну мету, яка передбачала докорінну перебудову мислення й поведінки студентів, спрямовану на розуміння єдності людини і природи. Студенти переконувалися у тому, що природне довкілля – це не просто природне середовище існування, це – форма, в якій відбувається зростання людини як повноцінної особистості.

Важливою складовою у процесі формування екологічної культури майбутнього вчителя є польові практики з природничих дисциплін, у зміст яких включені завдання комплексного вивчення рослинного і тваринного світу. Під час таких практик студенти експериментальних груп мали гарну можливість закріпити знання і уміння, здобуті у процесі аудиторних занять, набуті міцні науково-дослідницькі навички, і, найголовніше, – відчуті єдність із природою та переконатися у необхідності проведення заходів щодо її охорони та збереження різноманіття.

Під час експерименту були зафіксовані високі показники екологічної активності студентів експериментальних груп, які склалися з суми таких оцінок: 1) самооцінки власної екологічної діяльності майбутніх учителів; 2) оцінки за участь у наукових гуртках, позааудиторних заходах екологічного спрямування; 3) оцінки за різні види навчальних і виробничих практик; 4) оцінки їх навчально-наукової і природоохоронної діяльності одnogrupниками.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити такі *висновки*:

Нами було доведено необхідність засвоєння студентами з перших днів навчання у вищому навчальному педагогічному закладі морально-етичних норм і принципів екологічної культури, поповнення запасу екологічних знань і оволодіння методами і прийомами здійснення екологічної діяльності у школі. Крім того, студенти-випускники природничих спеціальностей формують в учнів космічно-планетарне мислення, наукові уявлення про Всесвіт, природу та її компоненти, наукові світоглядні позиції, усвідомлення взаємозв'язку між здоров'ям людини й екологічним станом навколишнього середовища, бережливе ставлення до природи та розумне використання її ресурсів. Зроблено висновок, що учитель природничих спеціальностей виконує вирішальну роль у здійсненні екологічного виховання дітей і молоді, у формуванні в них спостережливості, естетичних і моральних почуттів, навичок поведінки у природному середовищі, а також розуміння ними екологічних взаємозв'язків

між явищами природи та усвідомлення необхідності примноження природних багатств.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Наступними завданнями у дослідженні аналізованої проблеми будуть виявлення сучасних підходів до організації навчального процесу при створенні творчого середовища та розробка методичної системи підготовки майбутніх учителів до формування екологічної культури. Подальшого дослідження потребують також питання екологізації мислення та поведінки молодих людей у природі, гармонізації їхнього ставлення до навколишнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дежникова Н. С. Экологическое воспитание в контексте социокультурной динамики / Н. С. Дежникова // Педагогика. – 2002. – № 10. – С. 51–56.
2. Дробноход М. І. Концептуальні основи екологічного мислення та здібностей людини, гармонійні стосунки з природою : колект. монографія / І. М. Дробноход, Ф. В. Вольвач, С. Г. Іващенко. – К. : МАУП, 2000. – 76 с.
3. Крисаченко В. С. Екологічна культура : теорія і практика : навч. Посібник / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://geoknigi.com/book_view.php?id=1182.
4. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизованные разломы. Эколого-политический анализ / Н. Н. Моисеев. – М. : МНЭПУ, 1994. – 47 с.
5. Совгіра С. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання старшокласників (на красзнавчому матеріалі) : дис. канд. наук : 13.00.04 / Світлана Василівна Совгіра. – Умань, 1999. – 160 с.

Гончарук Віталій Володимирович. Теоретичні основи формування екологічної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей.

У наш час актуальною є проблема оптимізації взаємодії людини і природи за рахунок підвищення рівня екологічної культури молоді. Проаналізовано погляди вчених на специфіку формування екологічної культури студентів. Охарактеризовано п'ять взаємопов'язаних компонентів готовності студентів до формування екологічної культури учнів. Встановлено, що учитель природничих спеціальностей виконує вирішальну роль у здійсненні екологічного виховання дітей і молоді.

Ключові слова: екологічна культура, професійна підготовка, вчитель природничих спеціальностей, екологічне виховання, навколишнє середовище.

Гончарук Віталій Владимирович. Теоретические основы формирования экологической культуры будущих учителей естественных специальностей. В наше время актуальна проблема оптимизации взаимодействия человека и природы за счет повышения уровня экологической культуры молодежи. Проанализированы взгляды ученых на специфику формирования экологической культуры студентов. Охарактеризованы пять взаимосвязанных компонентов готовности студентов к формированию экологической культуры учащихся. Установлено, что учитель естественных специальностей выполняет решающую роль в осуществлении экологического воспитания детей и молодежи.

Ключевые слова: экологическая культура, профессиональная подготовка, учитель естественных специальностей, экологическое воспитание, окружающая среда.